

О. В. Лаврик

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Проблема патріотичного виховання українців у публіцистиці Гната Хоткевича

Лаврик О. В. Проблема патріотичного виховання українців у публіцистиці Гната Хоткевича. Стаття присвячена аналізу проблеми патріотичного виховання в публіцистиці Г. Хоткевича. Крізь призму морально-етичного, екзистенційного та філософського пластів буття українців розглянуто тлумачення публіцистом поняття «патріотизм», визначення його головних критеріїв, внутрішніх суперечностей, взаємозв'язку з національним самовизначенням, національною ідеєю тощо. Особлива увага зосереджена на працях Г. Хоткевича про необхідність прилучення масового читача до пізнання й осмислення складних фактів рідної мови, культури, історії.

Ключові слова: публіцистика, патріотизм, національна ідея.

Лаврик О. В. Проблема патриотического воспитания украинцев в публицистике Гната Хоткевича. Статья посвящена анализу проблемы патриотического воспитания в публицистике Г. Хоткевича. Сквозь призму морально-этического, экзистенциального и философского пластов бытия украинцев рассмотрено толкование публицистом понятия «патриотизм», определение его главных критериев, внутренних противоречий, взаимосвязи с национальным самоопределением, национальной идеей и т. п. Особое внимание сосредоточено на работах Г. Хоткевича о необходимости приобщения массового читателя к познанию и осмыслению сложных фактов родного языка, культуры, истории.

Ключевые слова: публицистика, патриотизм, национальная идея.

Lavryk O. V. The problem of Ukrainian patriotic education in publicism of Gnat Hotkevich. The article is dedicated to the problem of patriotic education in G. Hotkevich's publicism. Through a prism of morally-ethical, existential and philosophical layers of life of Ukrainians interpretation by the publicist of concept "patriotism", definition of its main criteria, internal contradictions is considered, interrelations with national self-determination, national idea, etc. The special attention is concentrated to G. Hotkevich's works about necessity of familiarizing of the mass reader to knowledge and judgement of the difficult facts of a native language, culture, history/

Keywords: publicism, patriotism, national idea.

© Лаврик О. В., 2012

Дослідження творчої спадщини Гната Хоткевича становить одну з важливих проблем сучасної філологічної науки та, з огляду на вироблені за радянських часів стереотипи і стандарти, потребує докорінного перегляду. Соціологічно-марксистське літературознавство інтерпретувало створений письменником художній світ передусім як відображення певних соціальних відносин, а поведінку героїв зводило до суспільно-економічних причин. Неопублікованість частини спадщини митця, а також неможливість уповні ознайомитися з його окремими статтями, мемуарами та спогадами, обумовили приписування Г. Хоткевичеві того, що було не властиве його особистості. Натомість ігнорування національного чинника призводило до спотворення змісту авторських текстів. Перші спроби наблизитися до розуміння національної проблематики в контексті творчості Г. Хоткевича були здійснені в працях Ф. Погребенника [3], І. Приходько [5] та Н. Шуило [15].

У літературу Г. Хоткевич прийшов на початку ХХ століття, у часи спалаху в Україні

нового національно-визвольного піднесення, а в мистецькій практиці – утвердження модерністичних тенденцій, які характеризувалися тяжінням до формотворчості, експериментаторства, використанням умовних засобів, перевагою естетичного імперативу над утилітарно-раціональною методологією тощо. Велике значення у формуванні українського модернізму мав національний чинник, який певною мірою обумовив і світоглядно-творчі принципи Г. Хоткевича. Митець прагнув до всебічного дослідження культури рідного народу в єдності його побуту, історії, світогляду та національного характеру, літератури, театрального, пісенного й танцювального мистецтва.

Зацікавлення національною ідеєю та механізмами психосоціальної ідентифікації, що були обумовлені кризовими суспільно-історичними процесами початку ХХ століття, знайшло своє висвітлення як у прозі («Маленькі образки великої справи», «Так мусило бути», «Першому революціонерові», «Борець», «Авірон») і драматургії письменника («Вони», «Лихоліття»,

«На залізниці в 1905 році», «Село в 1905 році»), так і в низці його статей та розвідок.

Мета дослідження полягає у спробі окреслити проблему патріотичного виховання в публіцистиці Г. Хоткевича. Об'єктом аналізу були обрані його статті «А ми», «Хто ми і чого нам треба», «Про політичне становище українського народу» тощо, створені й опубліковані протягом 1906–1917 років.

Оскільки початок ХХ століття у вітчизняному письменстві характеризувався посиленою увагою митців до національних питань, пов'язаних, перш за все, з усвідомленням української нації як самодостатнього та самоорганізуючого явища, то ключовими у зазначених текстах Г. Хоткевича стали проблеми формування громадянина-патріота, позитивних і негативних рис української інтелігенції, національної ідеї, становлення й утвердження України як суверенної, правової, демократичної, соціальної держави тощо.

Для Г. Хоткевича не існувало абстрактної людини, яка була б відірвана від національної, історичної основи. На початку ХХ століття вже І. Липа [2] та В. Поліщук [4] відзначали, що характерам героїв Г. Хоткевича притаманні виразно національні риси.

Ранні оповідання письменника, серед яких «Блудний син» (1898), «Різдвяний вечір» (1899), «З давнини» (1900) та інші, були написані в річищі класичних традицій української літератури. Проте вже ці твори характеризувалися яскравим авторським світобаченням та майстерним відтворенням основ української національної духовності крізь призму загальнолюдського начала. У створенні образів – носіїв національного характеру молодий Г. Хоткевич відштовхувався переважно від уявлень українців про такі морально-етичні категорії, як добро й милосердя, честь і совість, людяність і справедливість.

Події початку ХХ століття загострили екзистенційну проблематику у творчості Г. Хоткевича. У своїх прозових та драматичних творах на революційні теми («Лихоліття» (1906), «Вони» (1909), «На залізниці в 1905 році» (1925), «Село в 1905 році» (1929), «Троє» (1908), «Перед дверима» (1908), «Так мусило бути» (1908) тощо) письменник зосередився на причинах духовної деградації та розполовинення української людини в ідейному хаосі доби. При цьому центральними для розуміння багатьох творів митця та його внутрішнього світу є питання життя та смерті, мистецтва й краси, жертвності та фанатизму, антихристиянської сутності людини й гріха. Виходячи з цього, Г. Хоткевич концентрував увагу не стільки на позитивних рисах українців (волелюбності, толерантності, естетизмі, повазі до

особистісних інтересів, про які говорила переважна більшість вітчизняних письменників), скільки на недоліках характерів своїх співвітчизників (відсутності раціонального врівноважуючого чинника, надмірному емоціоналізмі, розчуленості, замріяності тощо).

Спостерігаючи за пошуками та борсанням окремих особистостей у тенетах трагічної реальності початку ХХ століття, Г. Хоткевич усе частіше наголошував на вадах української інтелігенції, підсумовувавши їх в одній зі своїх доповідей систематичного курсу «Про Галичину». Найпоширенішими вадами письменник вважав схильність до переймання негативних аспектів масової російської культури, дріб'язковість, ренегатство та відсутність справжнього патріотизму. У такому ж контексті Г. Хоткевич висловлювався і про працівників залізниці, зауважуючи, що «вся залізнична інтелігенція нічим не краща за сіру загальну масу», «це також мертвий матеріал, ті ж люди у футлярах, які пригрілися на теплих місцях» [12:5]. І далі автор зазначає: «Дивна річ, ця психологія інтелігента... у часи (*першої російської революції* – О. Л.), коли в повітрі чимось пахло, але ніхто досконально не знав, чим: чи зеленими весняними листочками, а чи смаженим людським м'ясом» [12:24].

Показово, що зазначені проблеми набули особливої актуальності на початку ХХ століття й для російських мислителів (Л. Андрєєва, М. Бердяєва, С. Булгакова, М. Герценшона, П. Струве та інших). Так, М. Бердяєв писав з цього приводу, що «російська інтелігенція була такою, якою її створила російська історія, а в її психологічному укладі відбилися гріхи нашої хворобливої історії, нашої історичної влади та нашої реакції» [1:25]. Натомість П. Струве наголошував, що «в ту боротьбу з історичною російською державністю інтелігенція внесла величезний фанатизм ненависті, вбивчу прямолінійність висновків і ні грама – релігійної ідеї» [6:158].

Г. Хоткевич трактував патріотизм як складне й багатогранне поняття, один із найважливіших компонентів індивідуального та суспільного способу життя громадян. Патріотизм, на думку мислителя, є творчим актом духовного самовизначення особи [11]. Це свідомо громадянська позиція, особлива спрямованість самореалізації й соціальної поведінки громадянина. При цьому до критеріїв патріотизму публіцист відносив любов, вірність і служіння Батьківщині, турботу про забезпечення її цілісності й суверенітету, піклування про її постійний розвиток на шляху демократичного національного відродження, сприяння гармонізації державних, суспільних та особистісних інтересів. У випадку загрози національній без-

пеці патріотизм проявляється в готовності служити Україні, встати на її захист; у визнанні пріоритету суспільних і державних інтересів над особистими.

У численних доповідях Г. Хоткевич наголошував, що визначальною рисою українського патріотизму має стати його дієвість. Саме вона спроможна перетворювати почуття на конкретні справи і вчинки на користь Батьківщини й держави. Адже патріот – це не той, хто гарно висловлюється про свою країну, прикрашає її дійсність, а той, хто бачить труднощі, помилки, не вирішені проблеми, розуміє соціально-політичну ситуацію в країні і світі та готовий долати перешкоди, пов'язавши свою долю з долею Вітчизни. Патріот – це той, хто в сьогоденних умовах недосконалого правового поля сприяє розбудові демократичної соціальної держави правовими методами; він не ототожнює Україну, державу з владою, а усвідомлює, що влада має бути лише механізмом, засобом здійснення волі народу. Визначальною характеристикою патріотизму, на думку Г. Хоткевича, є його гуманістична моральність. Вона включає такі риси, як доброта, увага, чуйність, милосердя, толерантність, чесність, гідність, повага й любов до своїх батьків, роду. Ці якості визначають насамперед культуру поведінки особистості, а цінності моралі полегшують сприймання правових норм, які, у свою чергу, допомагають глибше усвідомити моральні істини [11].

Отже, патріотичне виховання – це комплексна, системна та цілеспрямована діяльність органів державної влади, сім'ї, школи, інших соціальних інститутів щодо формування в молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського й конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави.

При цьому одним із ключових для Г. Хоткевича залишалося також питання національної свободи, яке митець безпосередньо пов'язував із питанням самовизначення українців, усвідомленням їх національного «я» в контексті загальнонаціонального «ми», адже навіть заголовки статей публіциста вибудовують своєрідну парадигму: «Хто я: політичне кредо» (суспільно-людське визначення себе серед загальної спільноти), «Хто ми» та, врешті, формулювання питання «Що ми повинні робити?». Так, у статті «Хто ми і чого нам треба» (1917) Г. Хоткевич особливу увагу зосереджував на піднесенні національної свідомості українського населення, обґрунтовував потре-

бу для України автономії, а потім і цілковитої незалежності, наводив аргументи на користь української освіти тощо. «Хто узяв у нас нашу мову? Через кого нас забув увесь світ і знати нас не хоче? Хто шанує наше ім'я? Ніхто. А отже, і треба нам хотіти національно-територіальну автономію. Тільки автономія нас від усього устереже» [14:7]. Таким чином, аналізуючи бездержавне життя України, автор порушував проблеми самостійності, суверенності й об'єднання нації.

Одним із ключових аспектів патріотичного виховання Г. Хоткевич вважав мову, наголошуючи, що «мова – то є велика сила, бо то душа народу. Візьмеш мову – візьмеш і душу» [11:3], а оскільки українці, зважаючи на історичні колізії 250-річної давності, «знехтували своєю мовою, то і силу свою стеряли» [11:3].

Підтвердження на користь цієї думки знаходимо в діалогі Г. Хоткевича «Два гетьмани», окремі частини якої були надруковані у 1914 («Богдан Хмельницький – гетьман України») та 1917 («Іван Мазепа») роках, коли наша держава з огляду на тогочасні події змушена була стати на шлях глибинної саморефлексії, пошуку істини, внутрішньої та зовнішньої автентичності. І Б. Хмельницький, і І. Мазепа намагалися вибороти Україні місце на світовій арені, однак втратили цю можливість.

У зображенні Б. Хмельницького митець відштовхувався насамперед від особистісних позитивних якостей гетьмана, зокрема, від його патріотизму. І. Мазепу письменник прагнув змалювати не зрадником, себелюбцем чи злодієм (яким він постає із творів О. Пушкіна «Полтава» чи Ф. Булгаріна «Мазепа»), а «героєм навчався, що в останні дні української свободи постав із мечем у руках» [8:93].

Наскрізний мотив трагізму, приреченості українського народу був обумовлений стереотипом обов'язковості існування постійного союзника, якого шукав і Б. Хмельницький, побоюючись, що «лиш учора відірвані від плуга українці не здатні до самостійного розвитку» [9:49], і І. Мазепа. «З того часу, – зазначає публіцист, – не стало України. І під тим натиском забув народ сам про себе, забув свої ім'я, своїх предків, мову. Хто ми? Та хохли. А що треба? Земельки. Стали українці перевертнями, і не поляками, і не росіянами...» [14:5].

При цьому Г. Хоткевич наголосив на внутрішніх суперечностях своїх співвітчизників, вбачаючи в цьому головну причину нереалізованості їх національної ідеї та недержавного існування. У діалогі риси національного характеру українців осмислюються шляхом зіставлення їх із представниками інших народів – росіянами, татарами, євреями, змальованих

переважно в негативному висвітленні. Такий підхід був обумовлений бажанням митця позбавити свою націю комплексу меншовартості, про який писали В. Липинський, Є. Маланюк, І. Мірчук, І. Лисяк-Рудницький. Дилогія Г. Хоткевича мала виконувати насамперед гносеологічну функцію, знайомлячи читача з маловідомими фактами української історії та посилюючи почуття національної гідності адресата.

Вихід із такої національно-кризової ситуації письменник вбачав у поверненні до національних джерел, у ментальному самозаглибленні української нації, в релігійному світогляді (повість «Авірон», нариси «Маленькі образки великої справи», «Голодовка» та інші твори). У статті «Хто ми і чого нам треба» саме це і становить підґрунтя поради Г. Хоткевича своєму читачеві: «Всюди й завше, де б ти не пішов, де б не став ногою, не бійся говорити, що ти українець, і мова твоя – українська. Будемо самі себе шанувати, то й світ нас пошанує» [14:5–6].

Таким чином, проблема патріотичного виховання в публіцистиці Г. Хоткевича була однією із «найважливіших, найболючіших для українського народу» [9:1]. Вона хвилювала митця протягом усього життя, а особливого загострення набула в період революцій та війн (1905–1917 рр.), коли письменник прагнув особисто збагнути всі примхи долі свого народу та відшукати первинні джерела відродження української людини. Наскрізним в аналізованих текстах Г. Хоткевича став концепт, який,

на переконання автора, повинен був формувати простір для національного руху початку ХХ століття: Україна й українці здатні на самостійний історичний розвиток без сторонньої підтримки.

Спостерігаючи над тим, як поступово руйнувалося психічне здоров'я нації та формувався комплекс меншовартості, письменник вважав за свій обов'язок долучати масового читача до пізнання та осмислення складних фактів рідної історії. Цим була обумовлена поява розвідок публіциста «Умови з'єднання України з Московщиною в 1654 році» (1917), «Як підпали під Литву україно-руські землі» (1917), «Сеймова боротьба за Сізімунда-Августа» (1917), «Люблінський сейм» (1917), створення «Альбому історичних портретів» (1917), в якому автор звертався до постатей Б. Хмельницького, І. Мазепи, І. Скоропадського, Ф. Ольгердовича, князів Острозьких та інших. Ці дослідження органічно вписувалися в загальний контекст розробки національного питання М. Драгомановим («Чудацькі думки про українську національну справу»), М. Грушевським («Хто такі українці і чого вони хочуть»), В. Липинським («Листи до братів-хліборобів») та іншими мислителями, які відстоювали думку про відродження незалежної Української держави в її найкращих демократичних та гуманістичних традиціях. У цьому контексті вважаємо, що кожна окрема розвідка Г. Хоткевича заслуговує на більш глибокий і всебічний аналіз.

Література

1. Бердяев Н. Философская истина и интеллигентская правда / Н. Бердяев // Вьхи : сборник статей о русской интеллигенции. — Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1991. — С. 6—25.
2. Липа І. Наша повість / Іван Липа // Українська хата. — 1912. — №2. — С. 128—132.
3. Погребенник Ф. Оповідь Гната Хоткевича про Івана Мазепу / Ф. Погребенник // Україна. — 1991. — №1. — С. 25.
4. Поліщук В. [Рецензія] / В. Поліщук // Червоний шлях. — 1923. — №2. — С. 299—301. — Рец. на кн. : Хоткевич Г. Камінна душа : повість. — Катеринослав : Держвидав України, 1922. — 312 с.
5. Приходько І. Гнат Хоткевич / І. Приходько // Приходько І. Творчі портрети українських письменників ХХ ст. — Хмельницький : Світ, 1993. — С. 94—117.
6. Струве П. Интеллигенция и революция / П. Струве // Вьхи : сборник статей о русской интеллигенции. — Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1991. — С. 148—165.
7. Хоткевич Г. А ми (про політичне становище української нації в царській Росії) / Г. Хоткевич // ЦДІА України м. Львова. — Ф. 688. — Оп. 1. — Справа 210. — 19 ар.
8. Хоткевич Г. Два гетьмани : дилогія / Г. Хоткевич. — К. : Дніпро, 1991. — 107 с.
9. Хоткевич Г. Лист до Рад робітничих та солдатських депутатів про необхідність розв'язання питання національного самоопреділення української нації / Г. Хоткевич // ЦДІА України м. Львова. — Ф. 688. — Оп. 1. — Справа 212. — 2 ар.
10. Хоткевич Г. Спомини з революції 1905 року / Г. Хоткевич. — Х. : Держвидав України, 1926. — 150 с.
11. Хоткевич Г. Стаття з невстановленою назвою / Г. Хоткевич // ЦДІА України м. Львова. — Ф. 688. — Оп. 1. — Справа 220. — 7 ар.
12. Хоткевич Г. Страницы жизни / Г. Хоткевич // ЦДІА України м. Львова. — Ф. 688. — Оп. 1. — Справа 87. — 60 ар.
13. Хоткевич Г. Твори : у 2-х т. / Г. Хоткевич. — К. : Дніпро, 1966. — Т. 1 — 534 с.

14. Хоткевич Г. Хто ми і чого нам треба / Г. Хоткевич // ЦДІА України м. Львова. — Ф. 688. — Оп. 1. — Справа 93. — 15 ар.
15. Шумило Н. Гнат Хоткевич : еволюція художнього пошуку / Н. Шумило // Дивослово. — 2003. — №11. — С. 11—17.